

Türkiye’de 2003-2020 Döneminde Gıda Sektöründe İhracat ve İthalatın İstihdam Üzerindeki Etkileri

Uğur Karakaya¹

Makale Bilgisi

Makale Süreci:

Geliş Tarihi: 05/ 11/ 2023

Kabul Tarihi: 11/ 12/ 2023

Anahtar Kelimeler: Dış
ticaret, ihracat, ithalat,
istihdam, üretim

Jel Kodları: F16, J01, J20

Özet

İşsizlik gelişmekte olan ve gelişmiş hemen her ülkenin en temel problemlerinden biridir. Dış ticaretin istihdamı artıracağı tezinden hareketle ülkeler, istihdamı artırmak amacıyla farklı dış ticaret politikalarını hayatta geçirmektedir. Bunun temel nedeni ihracatta meydana gelen artışın istihdamı artıracağı yönündeki beklentidir.

Bu çalışmayla dış ticaretin Türkiye’de yiyecek içecek sektöründe istihdam üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada Leontief’e ait girdi çıktı analizinden hareketle ortaya çıkarılmış istihdam içeriği yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle Türkiye’de ve dünyada yiyecek ve içecek sektörünün genel durumu incelenmiştir. Daha sonra Devlet İstatistik Enstitüsü’nden elde edilen verilerle Türkiye’de 2003-2020 yılları arasında ihracat ve ithalatın istihdamı nasıl ve ne yönde etkilediği araştırılmıştır.

Genel olarak incelenen dönemde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkileri olumludur. 2003-2006 yılları arasında ihracattan etkilenen istihdam miktarı istikrarlı olarak artmış, 2007 yılında düşmüştür. 2008 yılında yaşanan toparlanmayla birlikte sağlanan istikrar 2015’e kadar sürmüştür. 2015 ile 2016’da istihdam düşüşleri yaşanmıştır. 2017-2020 döneminde ihracatın etkilediği istihdam miktarlarında belirgin artışlar görülmüştür.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ugur.karakaya@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2236-5281

Effects of Exports And Imports on Employment in The Food Sector in Turkey During The Period 2003-2020

Article Info

Article Proses:

Received: 05/ 11/ 2023

Accepted: 11/ 12/ 2023

Keywords: Foreign trade, export, import, employment, production

JEL Codes: F16, J01, J20

Abstract

Unemployment is one of the most fundamental problems of almost every developing and developed country. Based on the thesis that foreign trade will increase employment, countries implement different foreign trade policies in order to increase employment. The main reason for this is the expectation that the increase in exports will increase employment.

This study aimed to reveal the effects of foreign trade on employment in the food and beverage sector in Turkey. In this research, the employment content method inspired by Leontief's input-output analysis was used. In the study, firstly, the general situation of the food and beverage industry in Turkey and the world was examined. Then, with the data obtained from the State Institute of Statistics, it was investigated how and in what direction exports and imports affected employment in Turkey between 2003 and 2020.

In general, the effects of foreign trade on employment were positive in the examined period. The amount of employment affected by exports increased steadily between 2003 and 2006 and decreased in 2007. The stability achieved with the recovery in 2008 continued until 2015. There were employment declines in 2015 and 2016. There were significant increases in the amount of employment affected by exports in the 2017-2020 period.

1. Giriş

Dış ticaretin istihdamı nasıl etkilediği iktisat literatüründe giderek popülerleşen önemli sorunlardan biri olarak dikkatleri çekmektedir. Heckscher-Ohlin-Samuelson teorisi gereği, ekonomilerde ticaretin serbestleştirilmesi, ihracatın artırılması, ithal ikameci üretimin terk edilmesi veya azaltılmasıyla, istihdamın önce azalması, daha sonra artması beklenir. Ayrıca dış ticaretteki serbestleşme ve dışa açık hale getirilmiş bir ekonomiyle istihdamın ithal ikameci sektörlerden ihracat ağırlıklı sektörlerle geçişi hızlanır (Gül E., Kamacı A., 2012: 24) Böylece ekonomideki bu dönüşümün etkisiyle üretimde kullanılan faktörlerin nispeten daha fazla sarf edildiği sektörlerde ihtisaslaşma sağlanmış olacak ve uluslararası fiyat avantajları yakalanabilecektir. Bu ve buna benzer avantajlar ise yurtiçi taleple birlikte yurtdışı talebin de artmasıyla ekonomik büyümeye ve buna bağlı olarak istihdam artışına neden olacaktır.

Geleneksel olarak ekonomide serbest hale getirilen uluslararası ticaretin işgücünü iki açıdan etkileyeceği beklenir. Dış ticaretin serbestleşmesiyle bir taraftan, ithalat rekabetiyle karşılaşan firmalar işlerini küçültme yoluna gidebilir veya piyasadan çekilebilirler. Bu şekilde istihdam üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilirler. Ayrıca, yeni firmaların yabancı piyasalara giriş yapmasıyla yeni işler oluşturması da istihdamı etkilemektedir. Dış ticarete en fazla gözden kaçırılan husus, ihracatla istihdam oluşturulabileceği gerçeğidir (Feenstra, Ma ve Xu , 2017).

Kırılgan sektörlerden biri olan yiyecek ve içecek sektöründe ihracat ve ithalatın Türkiye’de istihdamı nasıl etkilediği bu bağlamda araştırılması gereken önemli bir konudur. Nitekim yaşamın devam ettirilebilmesi açısından son derece gerekli olan gıdanın güvenilir, sürdürülebilir şekilde temin edilmesi insanlığın, geleceği, bağımsızlığı ve sağlığı için çok büyük öneme sahiptir. Bu da ihracatçı bir sektör olan gıda sektörünün istikrarlı biçimde desteklenmesiyle sektörde üretim gücünde ve istihdamda yeterli artışın sağlanmasıyla mümkün olacaktır.

Son yıllarda büyük gelişim gösteren gıda ve içecek sektörü Türkiye’de gayrisafi milli hâsıla içinde 350 milyar liralık bir paya sahip olması, yaklaşık 70 bini aşan işletmesi ve 400 bini geçen kişiye sağladığı istihdamla Türkiye ekonomisinde en büyük imalat sanayi kollarından biri olarak nitelendirilmektedir (Susmuş ve Ozan, 2011: 10). Bu durum Türkiye’nin dışa bağımlı olmadan yeterli tarımsal zenginliğe sahip olmasına, coğrafi konumuyla elde ettiği avantajlara, yabancı yatırımcılara sağladığı kolaylıklara bağlanabilir. Günümüzde Türkiye nüfusunun yaklaşık %45’i tarımla uğraşmaktadır. Türkiye ekonomisinde sektörün üretiminin GSYİH içindeki payı ise %20 civarındadır. 62 milyar dolarlık tarımsal hasılaya sahip olan gıda ve içecek sanayi dünyada yedinci Avrupa’da birinci sırada yer almaktadır. (Başer F., Akgül B: 2002: 1-2).

Tüketimini özellikle yurtiçindeki üretimle karşılamayı amaçlayan gıda ve içecek sanayi emek-yoğun üretim yapısıyla ekonomide önemli ölçüde istihdam sağlamaktadır. Gıda ürünleri ve içecek imalatı 2016 verilerine göre tüm imalat sektörleri içinde üretimde %9,67, istihdamda %11,76’lık paya sahiptir. Bu değerler sektörü, imalat sanayi içinde üretimde ve istihdamda üçüncü sıraya yükseltmiştir. 2017 yılı verilerine göre daha çok iç piyasaya yönelik üretim yapan gıda sektörü, %5.11’lik pay ile imalat sanayi ihracatında altıncı sıradadır. Sektörün toplam ithalat içindeki payı ise %1,99’dur (Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2013: 8)

Bu çalışmada Türkiye’de yiyecek ve içecek sektöründe 2003-2020 yılları arasında ihracat ve ithalatın istihdamı nasıl ve ne yönde etkilediği araştırılacaktır. Bu bağlamda önce dünya genelinde ve ülkemizde gıda ve içecek sektörünün genel durumuna ait bilgiler verilecek, sonrasında dış ticaretin istihdam üzerindeki etkileri Leontief’e ait girdi çıktı analizinden ilham alınarak ortaya çıkarılan istihdam içeriği yöntemiyle araştırılacaktır. Bu amaçla 2003-2020 yıllarını kapsayan dönemde her bir yıla ait ithalat, ihracat, üretim ve istihdam verileri kullanılarak istihdam içeriği yöntemiyle yine her bir yıl için ayrı ayrı ihracat ve ithalatın etkilediği işgücü miktarları tespit edilecektir.

2. Dünyada ve Türkiye’de yiyecek ve içecek sektörünün genel durumu

Gerek dünyada gerekse Türkiye’de yiyecek ve içecek sektörü 2000’li yıllarda büyük bir gelişim de değişim göstermiştir. Bu değişimden sektördeki tüketim ve üretim yapısı, organizasyon, uluslararası ve ülke içi ticaret, şirket yönelimleri ve hayata geçirilen politikalar doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Emek yoğun bir sektör niteliği taşıyan gıda sanayi; tarımsal ürünün kullanılmasına, sektörden elde edilen hammaddenin sanayiye aktarılmasına, istihdam olanaklarının artırılmasına, dengeli ve yeterli beslenmeye ilişkin bir sektör olup tüm ülkeler için sosyo-ekonomik ve stratejik bir önem arz etmektedir.

Son on yılda dünyada gıda sanayi ve perakendeciliği büyük bir önem kazanmış ve hayatı daha fazla etkilemeye başlamıştır. Gıda sanayindeki spekülasyon davranışlar, haksız kazançlar dünya ekonomisini olumsuz etkilemekte ve açık ve benzeri olumsuzluklara yol açabilmektedirler. Bu durumdan Türkiye de etkilenmektedir. Temel ihtiyaçların doğrudan önemli ölçüde karlılığa konu olması ekonomilerde tehlikeli durumları ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum, gıda sektöründe birtakım sorunlara yol açmakta, gıdaya ulaşımı zorlaştırmaktadır.

Son yıllarda görülen küresel çaplı iklim değişimleri, nüfus artışı, yeterli üretimin yapılmaması, Çin, Hindistan gibi ülkelerde refahın artmasıyla oluşan talep artışı, tarımsal arazilerdeki azalma ve bazı tarımsal ürünlerin biyoyakıt olarak tüketilmesi gıda fiyatlarının giderek artmasına neden olmuştur.

Bazı büyük çok uluslu şirketler; Latin Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya'da milyonlarca hektarlık tarımsal arazileri kiralamakta, tarımsal ürünlere yatırım yapmaktadırlar. Körfez Ülkeleri Hindistan ve Çin ise Vietnam, Sudan, Myanmar, Kamboçya ve Pakistan'da arazi kiralamakta, buralarda tarımsal üretim gerçekleştirerek halklarının uzun vadede gıda güvenlik ve ihtiyaçlarını sağlamaya çalışmaktadırlar. Kısaca, 21. yüzyılda petrol, maden ve enerji kaynaklarının yanında, yeterli ve sağlıklı gıda temininin de giderek önem kazandığı söylenebilir. (Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2019: 7)

2.1 Gıda ve içecek sektöründe üretim

Birleşmiş Milletler'in "World Population Prospects: 2012 Revision" isimli raporunda dünya nüfusunun 2012 yılında 7,2 milyar civarında olduğu, bu miktara 2025'te 1 milyar daha ekleneceği, 2050 'ye ulaştığında ise dünya nüfusunun 9.6 milyara ulaşabileceği belirtilmiştir. (Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, 2015: 14). Nüfus artışının paralelinde doğal kaynaklarda azalma, küresel ısınma, çevre kirliliği vb. tehditlerden hareketle insanoğlunun gelecek yıllarda gıda ve içecek ihtiyacını teminde güçlükler yaşayacağı ve buna bağlı olarak yiyecek ve içecek sektörünün gelecekte daha da önem kazanacağı söylenebilir.

Gıda ve içecek ürünleri üretimi giderek artan nüfusla birlikte sektörün daha fazla gıdaya ihtiyaç duyması ve emek-yoğun teknolojiyi fazlaca kullanmaları nedeniyle son yıllarda daha çok gelişme sürecinde olan ülkelere kaymıştır. Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) tarafından yayınlanan rapora göre dünya genelinde gıda ve içecek sektöründe gerçekleşen üretim 2013'ün ikinci çeyreğinde 2012'nin aynı dönemiyle karşılaştırıldığında %3 oranında büyürken, gelişme sürecinde olan ülkelerde bu oran %7,7 olarak gerçekleşmiştir (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü, UNIDO, 2013: 17).

Dünya genelinde ülkelerin gıda ve içecek sektöründeki üretim payları incelendiğinde gelişme sürecinde olan ülkelerin üretim paylarının arttığı gözlenmektedir. Nitekim; Çin 2005'te dünya yiyecek ve içecek üretiminin %7,1'ini gerçekleştirirken, 2011'de üretimini önemli ölçüde artarak bu oranı %17,1'e çıkarmıştır. Endonezya, Arjantin, Polonya, Hindistan, Suudi Arabistan, Romanya, Vietnam vb. ülkeler ise Çin kadar olmasa da dünya üretimindeki paylarını son yıllarda dikkate değer oranlarda artırmışlardır (Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, 2015: 14).

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Organizasyonu'nun (FAO) 2016 yılı verilerine göre küresel çapta tarımsal üretimde lider olan ülke Çin'dir. Çin'i sırasıyla; Venezüella, Hindistan ve ABD takip etmektedir. Türkiye ise Tablo 1'de de görüldüğü gibi bu sıralamada 10. ülke durumundadır (Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020: 8-9).

Tablo 1. Küresel Tarımsal Üretimde Öne Çıkan İlk 10 ülke

Sıra No.	Ülke	Gıda için tarımsal üretim değeri (Milyar ABD doları)
1	Çin	1.181
2	Venezüella	675
3	Hindistan	340
4	ABD	320
5	Brezilya	153
6	Endonezya	134
7	Japonya	86
8	Rusya	70
9	Fransa	65
10	Türkiye	64

Kaynak: Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020

Türkiye gıda ve içecek sektöründeki üretimini 2005-2011 döneminde artırmış olsa da sahip olduğu küresel üretim payını düşürmüştür. Bu durum Tablo 2'de de görülmektedir. Dünya yiyecek ve içecek üretiminin 2005'te %1,12'sini üreten Türkiye'nin küresel üretimdeki payı 2011'de %1,02'ye düşmüştür. Buna rağmen Türkiye'nin,

gıdaya yönelik tarımsal üretimde gelişme sürecinde olan ülkeler arasında, gıda tedarigindeki önemini halen koruduğu söylenebilir. (Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, 2015: 15).

Tablo 2. Yiyecek-İçecek İmalatında Önde Gelen Ülkelerin Küresel Üretim Payları (2002-2011)

2005		2011		2005		2011	
Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %
ABD	24.0	ABD	20.9	Meksika	19.6	Meksika	17.2
Japonya	11.3	Çin	17.1	Brezilya	12.1	Brezilya	11
Çin	7.1	Japonya	8.9	Arjantin	5.7	Arjantin	7.6
Almanya	4.8	Almanya	4.2	Endonezya	5.3	Endonezya	6.5
Meksika	4.5	Meksika	4.0	Türkiye	4.9	Hindistan	5.1
Birleşik Krallık	4.4	Birleşik Krallık	3.5	Hindistan	4.4	Türkiye	4.6
Fransa	3.9	Fransa	3.3	Polonya	4.1	Polonya	4.4
İtalya	3.0	Brezilya	2.6%	Tayland	4.1	Tayland	3.8
Brezilya	2.8	İtalya	2.5%	Güney Afrika Cum.	3.0	Suudi Arabistan	2.9
İspanya	2.6	İspanya	2.2%	Suudi Arabistan	2.8	Güney Afrika Cum.	2.8
Kanada	2.2	Rusya	1.9%	Kolombiya	2.6	Vietnam	2.7
Rusya	1.9	Kanada	1.8%	Filipinler	2.4	Kolombiya	2.6
Avustralya	1.6	Arjantin	1.8%	Yunanistan	2.1	Romanya	2.1
Güney Kore	1.4	Endonezya	1.5%	Venezuela	1.9	Filipinler	1.9
Arjantin	1.3	Avustralya	1.2%	Şili	1.8	Yunanistan	1.9
Türkiye	1,12	Türkiye	1,02 %				

Kaynak: UNIDO, 2013

2.2 Gıda ve içecek sektöründe dış ticaret

Küresel çapta gıda ve içecek imalatında önde gelen ülkeler incelendiğinde ABD ve AB ülkeleri ile birkaç ülkenin sektöre hâkim oldukları gözlenmektedir. Küresel ölçekte sektöre hâkim ülkeleri ortaya çıkarabilmek için ihracat değerlerine bakmak iyi bir yöntem olacaktır.

Tablo 3'te AB'nin 2005'te % 19,7 olan dünya gıda ihracatındaki payının 2014'te azalarak % 17,8'e düştüğü görülmektedir. Buna rağmen yine de AB, 2014 yılında dünya gıda ve içecek ihracatında ilk sıradaki yerini korumuştur. ABD ve Çin AB ülkelerini takip ederek sırasıyla 2. ve 3. sırada yer almıştır. Tablo 3 ayrıca dünya

yiyecek ve içecek ihracatında Çin, Endonezya, Hindistan ve Malezya'nın 2005 yılıyla karşılaştırıldığında küresel üretim paylarını önemli ölçüde artırdıklarını göstermektedir.

Tablo 3. Dünyada Gıda ve İçecek Sanayi İhracatı

Ülke	Toplam gıda ve içecek ihracatından aldığı pay % (2005)	Toplam gıda ve içecek ihracatından aldığı pay % (2014)
AB	19,7	17,8
ABD	11,2	11,7
Çin	6,3	7,6
Brezilya	6,9	6,1
Hindistan	2,6	4,2
Tayland	4,1	4,2
Endonezya	2,1	4,2
Arjantin	4,0	3,7
Kanada	5,1	3,6
Malezya	2,8	3,3

Kaynak: Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi 2016 Envanteri, 2016

AB'nin gıda sektöründe yaptığı ihracat incelendiğinde 2018'de gerçekleşen ihracatın 2017'ye göre arttığı ve birliğin dış ticaret fazlasına sahip olduğu söylenebilir (Tablo 4). Artış oranları karşılaştırıldığında ise ihracattaki artışın ithalattaki artışa kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2019: 10).

Tablo 4. AB Gıda ve Sektörü Dış Ticaret Rakamları (Milyar Euro)

AB Dış Ticareti	2017	2018	Artış Oranı
İhracat	131,2	137	%4,4
İthalat	129,8	133,5	%2,9
Dış Ticaret Dengesi	1,4	3,5	%150

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2019

2017 yılında AB, gıda ve içecek sektöründe 23 milyar dolarlık ihracat yaparak en yüksek ihracatı ABD'ye gerçekleştirmiştir. Böylece AB'nin ihracatı 2018'de 24,2 milyar dolara yükselmiştir. AB'nin diğer önemli ihracat partnerleri arasında Çin, İsviçre ve Japonya bulunmaktadır (Tablo 5). Ayrıca ABD, AB'den yaptığı ithalatta ilk sırada olan ABD'yi sırasıyla Brezilya, Norveç ve Çin izlemektedir. Türkiye ise, 5,1 milyar dolarlık ithalat hacmiyle AB'nin en büyük beşinci ithalat ortağı durumundadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020: 10).

Tablo 5. AB-28'in Dış Ticarete En Fazla Ticaret Yaptığı Ülkeler 2018 (Milyar \$)

2017 ve 2018'de AB'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler				2017 ve 2018'de AB'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler			
Ülke	2017 Yılı İhracat Değeri	Ülke	2018 Yılı İhracat Değeri	Ülke	2017 Yılı İthalat Değeri	Ülke	2018 Yılı İthalat Değeri
ABD	23	ABD	24,2	ABD	6,6	ABD	12,0
Çin	11,4	Çin	11,4	Brezilya	8,8	Brezilya	8,8
İsviçre	8,1	İsviçre	8,4	Norveç	7,8	Norveç	8,4
Japonya	5,9	Japonya	6,3	Çin	5,5	Çin	5,6
Rusya	5,2	Rusya	5,5	Türkiye	5,1	Türkiye	5,4
Norveç	4,3	Norveç	4,5	İsviçre	4,9	İsviçre	5,1
S.Arabistan	4	S.Arabistan	4,2	Endonezya	4,8	Vietnam	4,2
Hong Kong	4	Kanada	4,1	Vietnam	4,3	Fas	4,1
Kanada	3,7	Hong Kong	4,0	Fildişi Sahilleri	4,2	Fildişi Sahilleri	4,1
Avustralya	3,4	Avustralya	3,6	Ukrayna	3,8	Endonezya	4,0

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020

ABD diğer ülkelere birçok bitkisel ve hayvansal ürün ihraç etmiş, 2018'de dünyada en fazla gıda ihracatı yapan ülkeler arasında listenin ilk sırasına yerleşmiştir (Tablo 6). 2018 verilerine göre yine ABD dünya genelinde gıda ve içecek imalatında % 8,3'lük bir payla gıda ihracatı yapan ülkeler arasında ilk sıradadır. Türkiye ise aynı dönemde % 1,2'lik bir payla küresel gıda ihracatında 25. sıraya yerleşmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020: 21).

Tablo 6. Küresel Gıda ve İçecek Sektöründeki İhracat Büyüklükleri (%)

Ülke	Küresel Gıda İhracatı Payı (%)
1.ABD	8,30
2. Hollanda	5,88
3. Almanya	5,48
4. Brezilya	5,10
5. Çin	5,09
6. Fransa	4,83

7. İspanya	3,96
8. Kanada	3,51
9. İtalya	3,44
10. Belçika	3,08
25. Türkiye	1,22

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020

Türkiye, 2003-2019 döneminde gıda ihracatında önemli bir gelişme trendi yakalamıştır. Tablo 7'den de görüleceği üzere, Türkiye'nin 2003'te 2,6 milyar dolar olan gıda ve içecek ihracatı 2008'e kadar her yıl giderek artmış, 2009'da bir önceki yıla göre düşmüş, 2013'te 10,66, 2014'te 12,7 milyar dolara ulaşmıştır. 2015 ve 2016 döneminde, Türkiye'nin coğrafi konumu ve bölgesel politik sorunlarından kaynaklanan güçlüklerin etkisiyle düşme eğilimi gösteren gıda ihracatı 2017 yılından itibaren tekrar artmaya başlamış, 2019'da 12,8 milyar dolara yükselmiştir. Aynı yıl içinde, sektörel ihracatın tüm ihracat içindeki oranı ise %7,5 olarak kaydedilmiştir. 2003'te 1,6 milyar olan gıda ithalatı ise 2008'e kadar artmış, 2009'da bir önceki yıla göre düşmüş, 2013'te 5,4, 2014'te 6,2 milyar dolara yükselmiştir. Sonraki yıllarda düşme eğilimine giren gıda ithalatının 2019'da ulaştığı değer 5,2 milyar dolardır.

Tablo 7. Türkiye'de Gıda ve İçecek Sektöründe Dış Ticaret (Milyar \$) (2003-2019)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
2003	2,64	1,63	1,01
2004	3,34	1,90	1,44
2005	4,27	2,11	2,16
2006	4,33	2,45	1,88
2007	5,16	2,66	2,50
2008	6,47	3,76	2,71
2009	5,93	2,90	3,03
2010	6,70	3,42	3,28
2011	8,88	4,90	3,98
2012	9,51	5,12	4,39
2013	10,66	5,44	5,22
2014	12,7	6,2	6,4
2015	12	5,7	6,3
2016	11,2	5,6	5,6
2017	11,9	5,9	6,0
2018	12,3	5,5	6,8
2019	12,8	5,2	7,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Veri Portalı (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, Erişim 30.10.2022)

2019 verileri esas alındığında küresel çapta en fazla dış ticaret fazlasına sahip ülkeler arasında Türkiye'nin, yaş meyvede 4., yaş sebze 8., işlenmiş tarım ürünlerinde 7. sıraya yerleştiği söylenebilir. COVID19 döneminde gıda ürünlerine yönelik stoklama eğilimleri ve devletlerin vatandaşların gıda güvenliğini temin etmek amacıyla ithalat yasaklarını azaltmaları sonucunda Türkiye, gıda ve içecek sektöründeki ihracatını artırmıştır. Ayrıca ihracattaki artışta fiyat seviyelerindeki yükselmelerin de etkili olduğu vurgulanmalıdır.

Bu gelişmelerle birlikte, artan taleple tarım ürünleri için gübre ithalatında da bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, diğer ürün kategorilerinden farklı bir şekilde Türkiye canlı hayvan kategorisinde 2002'den beri dış ticarete açık vermektedir. Bu nedenle, bu kategoride ithalata bağımlı bir yapı söz konusudur. COVID-19 döneminde ise hem ithalatçı ülkelerin ihracat kısıtlamaları hem de lojistik sorunlar nedeniyle canlı hayvan kategorisindeki ithalat dış ticareti en fazla olumsuz etkileyen ürün grupları arasında yer almıştır. (Karataş Ayşegül, 2021: 2144).

2.3 Gıda ve içecek sektöründe istihdam

AB, dünyanın en önemli ekonomik ve sosyal birleşmesi olarak kabul edilmekte olup, sahip olduğu geniş nüfus ve ekonomik özellikleriyle uluslararası ticareti önemli ölçüde etkilemektedir. AB içerisinde gıda endüstrisi, ciro, istihdam ve katma değer bakımından en büyük sektördür ve şirketler açısından ikinci en büyük sektör konumundadır. 2014 yılına ait verilere göre AB'de gıda ve içecek sektöründe toplam 289.000 işletme faaliyet göstermektedir. Bu firmalar arasında KOBİ niteliği taşıyanlar yiyecek ve içecek sektöründe %49,5'lik bir payla iş hacminin neredeyse yarısına sahiptir. Bunların sektördeki istihdam payı ise %62,8 civarındadır. Gıda sektörü toplamda 4,25 milyon kişiyi istihdam etmektedir. Ayrıca, AB, Gıda ve İçecek Sanayi'nde net bir ihracatçı konumundadır ve +25,2 milyar euro dış ticaret fazlasına sahiptir (T. C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, 2018: 255).

Gıda sektöründe sahip oldukları firma sayısı açısından Fransa ve İtalya gibi ülkeler ön planda olup bu ülkeleri Almanya ve İspanya gibi ülkeler izlemektedir. İstihdam açısından bakıldığında, Almanya'nın işletme ölçeklerinin büyük olmasından dolayı, firma sayısı az olmasına rağmen istihdam ettiği kişi sayısı, işletme sayısı kendisinden çok olan Fransa ve İtalya'ya göre fazladır. Almanya'nın ardından sırasıyla Fransa, İtalya, Polonya, Birleşik Krallık ve İspanya gelmektedir. İngiltere ve Polonya'da firma sayısı az, buna rağmen, firma ölçekleri büyüktür. Bundan dolayı istihdam edilenlerin sayısı yüksektir. Ciro ve katma değer açısından önde gelen ülkeler ise sırasıyla Almanya, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık ve İspanya'dır (Tablo 8) (Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, 2015: 20).

Tablo 8. AB Üyesi ve Adayı Ülkelerde Gıda Ürünleri Sektörü ile İlgili Önemli Göstergeler, 2012

Ülkeler	Firma Sayısı	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	Ciro (Milyar Euro)	Katma Değer (Milyar Euro)	İşgücü Verimliliği (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)	Ortalama Personel Giderleri (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)
AB-28	264.699	4.096.033	914.0	170.1	42.0	27.0
Belçika	6.847	85.253	39.2	5.6	66.3	45.0
Bulgaristan	4.840	80.406	3.7	0.6	8.0	4.1
Çek Cumhuriyeti	7.305	100.827	11.8	1.9	18.8	12.9
Danimarka	1.458	59.660	22.6	3.8	64.0	43.2
Almanya	29.106	814.811	166.7	29.6	36.4	27.4
Estonya	405	12.702	1.3	0.2	19.4	11.9
İrlanda	579	35.742	23.2	6.1	171.0	39.6
Yunanistan	13.715	78.424	11.5	2.9	37.0	23.2
İspanya	22.961	313.386	86.4	15.0	48.0	29.3
Fransa	57.475	561.001	151.8	28.6	-	-
Hırvatistan	2.767	56.400	4.5	0.9	16.3	10.6
İtalya	55.100	394.042	106.8	18.6	47.4	34.8
Güney	787	11.008	1.2	0.2	26.5	18.7

Kıbrıs						
Letonya	834	23.579	1.5	0,2	12.3	7.2
Litvanya	1.368	38.522	3.3	0,5	13.7	7.8
Lüksemburg	132	4.725	0.6	0.2	43.0	33.8
Macaristan	4.436	89.641	9.5	1,4	16.0	9.6
Malta	382	-	-	-	-	-
Hollanda	4.543	119.378	60.2	8.9	75.2	43.9
Avusturya	3.421	70.324	15.2	3.5	50.3	35.4
Polonya	13.767	391.358	46.6	7.9	20.2	10.2
Portekiz	9.328	90.247	11.6	1.9	21.3	14.7
Romanya	7.691	164.526	8.5	1.4	8.8	4.7
Slovenya	1.248	14.243	1.8	0.3	25.5	18.6
Slovakya	2.378	34.576	3.7	0.6	17.3	11.3
Finlandiya	1.661	34.812	9.7	2.0	59.8	41.3
İsveç	3.484	57.769	16.8	3.2	57.1	50.0
Birleşik Krallık	6.681	358.671	92.5	23.0	64.3	33.5
Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler						
Türkiye	39.579	337.176	31.6	4,8	14.5	8.4
Makedonya	1.430		0.6	0.1		3.8
Bosna Hersek	685	16.801	1.2	0.2	14.1	6.5

Kaynak: Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, Temmuz 2015

Türkiye, AB ile kıyaslandığında sahip olduğu firma sayısı bakımından Fransa ve İtalya'nın ardından üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak Türkiye, Fransa ve İtalya'ya benzer şekilde küçük ölçekli firmalara sahip olmasından dolayı, istihdam rakamlarıyla oluşan sıralamada AB üyesi beş ülkeden sonra gelmektedir (Tablo 8). Türkiye'de gıda ve içecek sektöründeki esas sorun katma değer ve cironun düşük seviyelerde olmasıdır. Gıda endüstrisinde katma değer ve ciro tutarları istihdam ve firma sayılarına oranlandığında, elde edilen yüzdelerin AB ortalamalarının önemli ölçüde gerisinde kaldığı görülmektedir. Buradan hareketle AB'ye göre Türkiye'de iş gücü verimliliğinin ve gıda sektörü katma değerinin düşük olduğu tespiti yapılabilir. Sağlanan katma değerdeki düşüklük personel ücretlerini de olumsuz etkilemektedir. Türkiye, iş gücü verimliliği ve ortalama personel giderleri açısından AB'ye aday ve AB üyesi ülkeler arasında sondan altıncı sırada bulunmaktadır. Bu tespitler doğrultusunda, Türkiye'nin AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında, firma sayısı fazla, genelde küçük ölçekli işletmelerin oluşturduğu, katma değeri, işgücü verimliliği, cirosu ve personel ücretleri düşük olan emek yoğun bir sektöre sahip olduğu söylenebilir.

İçecek imalatında, özellikle Almanya Macaristan Fransa ve İtalya gibi ülkelerde sayıca firmaların yoğunluğu göze çarpmaktadır (Tablo 9). İçecek sektöründe de yiyecek sektöründeki duruma benzer bir eğilim görülmekte ve içecek imalatında firma sayısı az olmasına rağmen firma ölçeklerinin büyüklüğünden dolayı Almanya istihdam ettiği personel sayısı açısından lider konumda bulunmaktadır. Almanya'nın ardından sırasıyla Fransa, İspanya ve İtalya gelmektedir. Türkiye ise içecek imalatında hemen hemen tüm değişkenlerde AB ülkeleri arasında ortalama seviyelerde bulunmaktadır (Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, Temmuz 2015: 19-21).

Tablo 9: AB Üyesi ve Adayı Ülkelerde İçecek Ürünleri Sektörü ile İlgili Önemli Göstergeler, 2012

Ülkeler	Firma Sayısı	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	Ciro (Milyar Euro)	Katma Değer (Milyar Euro)	İşgücü Verimliliği (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)	Ortalama Personel Giderleri (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)
AB-28	23.956	-	148.0	36.7	-	40.0
Belçika	273	10.125	4.7	1.3	136.6	68.4
Bulgaristan	826	13.749	0.8	0.1	14.3	6.3
Çek	1.222	14.898	2.4	0.8	55.7	20.1
Danimarka	121	4.653	1.4	0.4	91.2	45.8
Almanya	2.002	70.398	20.3	4.8	69.6	47.8
Estonya	34	1.434	0.2	0.06	42.5	18.2
İrlanda	28	3.483	3.1	1.0	287.6	77.5
Yunanistan	795	9.382	1.7	0.5	63.7	35.9
İspanya	4.617	47.051	15.9	4.0	86.3	42.3
Fransa	3.117	51.694	26.6	6.1	-	-
Hırvatistan	491	7.868	0.8	0.2	32.7	17.0
İtalya	2.891	35.768	17.1	3.4	95.5	46.5
Güney Kıbrıs	77	1.522	0.2	0.06	44.8	33.9
Letonya	76	2.380	0.2	0.04	17.4	12.8
Litvanya	98	3.321	0.4	0.09	28.3	12.3
Lüksemburg	30	472	0.1	0.05	111.7	49.1
Macaristan	2.295	13.193	1.8	0.3	23.9	14.3
Malta	20	877				
Hollanda	208	6.685	4.8	1.2	192.4	62.8
Avusturya	383	9.039	5.3	1.5	175.2	60.5
Polonya	563	25.651	7.4	1.1	44.0	17.7
Portekiz	1.157	13.962	2.9	0.6	46.3	24.3
Romanya	664	20.937	2.1	0.4	23.3	9.3
Slovenya	120	1.656	0.2	0.08	50.6	26.4
Slovakya	421	5.427	0.7	0.1	31.9	16.8
Finlandiya	81	3.690	1.2	0.3	99.3	51.3
İsveç	218	5.534	1.9	0.5	107.6	65.7
Birleşik Krallık	1.128		21.9	6.4		
Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler						
Türkiye (*)	498	11.959	2.2	0.5	49.7	13.4
Makedonya	106		0.2	0.05		6.8
Bosna Hersek	90	2.686	0.2	0.08	32.7	10.1

Kaynak: Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, Temmuz 2015

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Dış ticaretin istihdama etkisi oldukça önemli iktisadi ve sosyal bir araştırma konusu olmakla birlikte, iktisat teorisi bu soruna yaklaşımında eleştiriye kapalı katı bir tutum benimsemiştir. Uzunca bir süre bu konuyu ele alan araştırmaların çoğunda Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler kuramı ve faktör donatımı teorisine dayalı klasik yöntemler izlenmiştir. Çalışmalarda ortaya çıkan modelleme güçlükleri araştırmacıları statik yöntemleri tercih etmeye yönelttiğinden statik yöntemlerin izlendiği çalışmalara daha sık rastlanmaktadır. Bu türden çalışmalarda genellikle Leontief'in girdi-çıktı tablolarına benzer yöntemlerin kullanıldığı gözlenmektedir.

Literatürde dış ticaret-istihdam ilişkisini ortaya çıkarmayı amaçlayan farklı yöntemler (Girdi-çıktı, istihdam içeriği, regresyon, panel veri analizi, basit muhasebe, sınır testi-eş bütünleşme yöntemi vb.) kullanılmıştır. Bu yöntemlerden biri faktör içeriği (factor content) yöntemidir. Bu yöntemle belirli bir miktar ihracat ürününün üretilmesi için gereken işgücü miktarı ve belirli bir miktar ithalatın yerel işgücünü ne ölçüde etkilediği hesaplanmaktadır. İstihdam içeriği yöntemi bu çalışmanın bir sonraki kısmında detaylı olarak açıklanacak olup bu bölümde dış ticaret istihdam ilişkisini farklı yöntemlerle ortaya koymaya çalışan çalışmaların bazılarında bahsedilecektir.

Bu çalışmalardan biri Detter Shumacher'e aittir. Yazar 1984'te kaleme aldığı çalışmasında istihdam içeriği yöntemini kullanarak Kuzey ve Güney arasındaki ticaretin kalkınmış 6 Avrupa Birliği ülkesinde istihdama etkilerini araştırmıştır. Leontief'in statik yöntemini matrislerle birlikte kullanan Shumacher, araştırmasında doğrudan ve dolaylı istihdamın her ikisini de hesaba katmıştır. Yazar, araştırmasında dış ticaretle gerçekleşen istihdam artışını İngiltere ve Federal Almanya için yaklaşık bir milyon olarak hesaplamıştır. Bu artış 1977'de söz konusu ülkelerden gelişmiş ülkelere yapılan ihracatın etkisiyle gerçekleşmiştir. Fransa ve İtalya'da bu rakam 700 000'i Belçika'da ise 120 000'i geçmiştir. Aynı yıl 4 Avrupa Birliği ülkesinde üçüncü dünya ülkelerinden sanayi mallarının ithalatının etkisiyle ithalatın istihdam içeriği 1/3 oranında artmış, Belçika'da ise bu oran %50'yi bulmuştur. Yazarın çalışmasında ulaştığı bir diğer sonuç ise 1970-1977 yılları arasında ithalat artışının etkisiyle oluşan istihdam kaybının Avrupa Topluluğu üyesi 6 ülkede toplam istihdamın %0,6'sını oluşturduğudur (Shumacher D., 1984, pp: 361-377).

Borjas vd. 1991'de işiham içeriği yöntemini kullanarak 1967-1985 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde imalat sanayindeki istihdam değişimlerini incelemişlerdir. Çalışmalarında dış ticaretle istihdam arasında zayıf bir ilişki tespit etmişlerdir. Çalışmada dolaylı istihdam arzının %0,08 ile % -0,3 arasında değiştiği de bulgular arasındadır (Borjas vd., 1991: 8-12).

Abowd ve Lemieux, ABD'de 1959-1984 ve Kanada'da 1968-1983 yıllarını kapsayan dönemlerde imalat sektörlerini karşılaştıran bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Ekonometrik bir model kullanarak yaptıkları araştırmada, genel olarak ithalatın istihdam üzerinde olumsuz, ihracatın ise olumlu bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir (Abowd, Lemieux, 1990: 343-367).(Abowd, Lemieux, 1990: 343-367).

Davis ve Hitwagner 1992'de yayınladıkları çalışmalarında ABD'de imalat sektöründe istihdamın dış ticaretle birlikte nasıl değiştiğini araştırmışlardır. Yazarlar istihdam kazanım ve kayıplarının oluşmasında sektörel yapının önemli olduğunu dile getirerek bunu çalışmalarında özellikle vurgulamışlardır. Ticari mübadelelerin sektörün yapısını niteleyen birçok faktöre bağlı olarak gerçekleştiğini ve istihdam kazanım ve kayıplarının oluşum sürecini etkileyen iki önemli ve anlamlı değişkenin firma ölçeği ve coğrafi konum olduğunu belirtmişlerdir. Sektöre yeni katılmış ve küçük ölçekli firmalarda istihdam artış ve azalışının diğer firmalara göre daha yoğun olarak gerçekleştiğini tespit etmişlerdir. Yöntem olarak regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada, iktisadi şokların istihdamı etkileyen önemli bir etken olduğu da bulgular arasında yer almaktadır (Hitwagner J., Davis S.J., 1992: 819-863).

Revenga 1992'de yaptığı araştırmasında 1977-1988 yılları arasında ithalat artışı ve ücretlerin Amerikan imalat sektörü üzerindeki etkilerini panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Yazar ithal ürünlerdeki fiyat artışıyla istihdam ve ücretler arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Araştırmasında, ithal ürün fiyatlarındaki artışın ücretleri ortalama yüzde 2, istihdamın ise ortalama yüzde 4,5-7,5 oranında azalttığı sonucuna ulaşmıştır (Revenga, A.L., 1992: 255-284).

Trefler ve Gaston da 1997'de bu konuda bir başka çalışmayı kaleme alarak ABD ile Kanada arasında imzalanan ticaret anlaşmasının istihdama olan etkilerini araştırmışlardır. Serbest ticaret anlaşmasıyla farklı ve yeni iş kollarıyla işgücü niteliğinin artması ve işçilik maliyetlerinin azaltılması öngörülmüştür. Yapılan araştırma 1989-1993 yılları arasında bu amacın gerçekleşmediğini, işsizliğin arttığını, reel ithalat ve ihracat seviyelerinin düştüğünü göstermiştir. Araştırmada söz konusu dönemde dış ticari verilerdeki düşüşün ticari anlaşmadan kaynaklanmadığı ileri sürülmüş, ticari anlaşmanın istihdam kaybı ile ilişkisinin %15 civarında olduğu, istihdam kaybının başka nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Gaston, Trefler, 1997: 18-41).

Bonnaz vd. 1994'te kaleme aldıkları çalışmalarında istihdam içeriği yöntemi eleştirmişler, ithalatın ikame ettiği istihdamın hesaplamasının sadece bir ikame değeri üzerine dayalı olarak yapılamayacağını ileri sürmüşlerdir. Yazarlar enflasyonist etkinlerden kaçınmak için parasal değer yerine fiziksel ikamenin kullanılmasının daha anlamlı olacağını vurgulamışlardır (Bonnaz vd. 1994: 18).

Driver vd. Birleşik Krallık için istihdam içeriğinin marjinal katsayılarını yani dış ticaretteki marjinal artışın birim istihdam içeriğini ne kadar arttırdığını hesaplamışlardır. Çalışmada ortalama katsayıların yerine marjinal katsayıların kullanılmasıyla ihracat-ithalat farkının oluşturduğu istihdam değişiminin belirgin bir şekilde arttığı gözlenmiştir (Driver C. vd. 1988: 145-150).

1991'de Wood rekabetsiz ürün varsayımından hareketle marjinal katsayıların yardımıyla Kuzey-Güney arasındaki ticari mübadelenin istihdamı nasıl etkilediğini araştırmıştır. Dış ticaretin Kuzey'de 9 milyon istihdam kaybına yol açtığını, buna karşılık Güney'deki istihdamın 22 milyon arttığını tespit etmiştir. Çalışmada marjinal katsayıların kullanılmasının ortalama katsayıların kullanıldığı geleneksel istihdam içeriği yöntemine göre sonuç rakamlarını 6-10 kat arttırdığı söylenebilir (Wood A., 1995: 169-324).

İstihdam içeriği yöntemi ve dış ticaretin istihdam dengesi, ithalat ve ihracatın istihdam piyasası üzerindeki etkileri hakkında genel bir fikir verebilmekte, yöntemden hem iktisat hem de istihdam politikası alanlarında faydalanılmaktadır. Bu bağlamda Kurugman, dış ticaretin istihdam içeriğine ilişkin hesaplamaların ithalat ve ihracatın istihdam piyasasına etkisini gerçeğe yakın ve tatminkâr sonuçlarla ortaya koyabileceğini ileri sürmüştür (Kurugman 1995: 35).

Sakurai 1980'li yılları izleyen dönemde, Japon imalat sanayi sektöründe farklı vasıf düzeylerinde dış ticaretteki artışın emek talebi üzerindeki etkisini faktör içeriği yöntemi ile analiz etmiştir. Sakurai çalışmasında 1980-1990 döneminde Japon imalat sektöründe ithalatın artmasıyla istihdamda 1980 yılına göre %4,7 oranında kayıp oluştuğu sonucuna ulaşmıştır. Yazarın çalışmasında ulaştığı genel sonuç ise, incelediği dönemde dış ticaretin emek piyasası üzerindeki etkisinin çok büyük olmadığıdır (Sakurai, 2004: 139).

Ernst, 2005 yılında kaleme aldığı çalışmasında Arjantin, Meksika ve Brezilya'daki istihdam ile ticari açıklık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yazar daha çok, 1990'lı yıllarda Latin Amerika'da yaşanan ekonomik kriz üzerinde çalışmış ve ekonomik açıklığın ihracatta durgunluğu önleyemediğini ve istihdamda da beklenen artışı sağlayamadığını ileri sürmüştür. Bu çalışmadan çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise, imalat sektöründe artan ithalatın istihdam üzerindeki doğrudan etkisinin 1990'ların 2. yarısında hem olumlu hem de olumsuz, dolaylı etkisinin ise negatif olduğudur (Ernst, 2005: 28).

Balasubramanyam ve Fu 2005'te Çin'in 29 eyaletinde 1987-1998 yılları arasında ihracatın işgücü talebi ve büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında panel veri analizini kullanan araştırmacılar, ücret artış oranının, istihdam ve büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ve üretim artışının büyümeyi, istihdamı ve istihdam talebini artırdığını ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar ayrıca, ihracatın istihdamı ve üretimi artırıp artırmadığını da incelemişler, ihracatın istihdam üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Xiaolan ve Balasubramanyam, 2005: pp. 621-625).

Dutt, Mitra ve Ranjan 2009 yılında 92 ülke için yaptıkları araştırmada, 1985-2004 yılları arasında ticari açıklık ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar Heckser, Ohlin ve Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden hareketle 92 ülkeye ait veriyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiş, dışa açıklık ve işsizlik arasında olumsuz bir ilişki tespit etmişlerdir. Ticari açıklığın kısa dönemde işsizliği arttırdığını ileri sürmüşlerdir. Ticari açıklık -işsizlik ilişkisindeki olumsuzluğun emek yoğun teknolojileri kullanan ülkelere sermaye yoğun teknolojileri kullanan ülkelere geçildiğinde olumlu hale dönüştüğü araştırmanın bulguları arasındadır (Dutt, Pushan, Mitra Devashish, Ranjan Priya, 2009: 32).

Chinembiri 2010'da yaptığı çalışmasında 1970-2008 döneminde Güney Afrika'da birincil, ikincil ve üçüncül sektörler olarak kategorize ettiği sektörlerde dış ticaretin ücretler, istihdam ve üretim düzeyini ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. Yazar, ithalattaki artışın emek talebini olumsuz etkilediği sonucuna varmıştır. Analizde emek talebi özellikle birincil (Madencilik, balıkçılık, tarım vb.) ve ikincil sektörlerden (İnşaat, hizmetler, üretim vb.) kaynaklanmıştır. Chinembiri, dışa açıklık düzeyindeki yükselmenin söz konusu sektörlerden herhangi birinin emek talebini arttırdığını iddia edebilmek için çalışmasında yeterli istatistiksel veri ve kanıtın bulunmadığını da tespitlerine eklemiştir (Chinembiri, 2010: 16).

Asghar, Yousuf ve Ali'nin 2014'te kaleme aldıkları çalışmalarında, aralarında Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Sri Lanka'nın da bulunduğu Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC)'ne üye ülkelerde Serbest Ticaret Anlaşması (FTA)'nın iç istihdam talebine etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada beklentiler doğrultusunda gelişmiş ülkelerde serbest ticaretin istihdam üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülmüştür. Ancak, gelişmekte olan

ülkelerle kıyaslandığında söz konusu etkinin negatife döndüğü de çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlar arasındadır (Asghar, Yousuf Ali, 2014: 49).

Bu konuda çok yeni bir çalışma ise Hasan Marzan Mahmud vd. tarafından 2020 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada yazarlar dış ticaretle istihdam arasındaki ilişkiyi araştırmak için 34 OECD ülkesine ait verileri kullanmışlardır. Panel veri yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri analizlerin sonucunda bu ülkelerde dış ticaretteki, ihracattaki artışın işsizliği azalttığını, istihdamı artırdığını ortaya çıkarmışlardır (Mahmodul Hasan Marzan vd.,2020, pp. 52-59).

Dış ticaret-istihdam ilişkisi Türkiye'deki araştırmacıların da ilgisini çekmiş ve bu konuda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Erlat 2000 yılına yaptığı çalışmasında Basit Muhasebe Yöntemiyle Türkiye için 1963-1994 döneminde imalat sanayi istihdamındaki değişmelerin dış ticaret üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonuçları 1980 yılı ve sonrasında istihdam artışlarının önemli bir bölümünün artan ihracattan kaynaklandığını ortaya çıkarmıştır. İncelenen dönemde imalat sanayinde istihdam artış ve azalışını dış ticaretin yanında verimlilik ve yurtiçi tüketimdeki değişimin de etkilediği araştırmanın bulguları arasındadır (Erlat, 2000: 1169).

Yanıkaya kalkınmış ve kalkınmasını sürdüren 100 civarında ülke üzerinde araştırma yapmış, bu ülkelerde 1980-1999 döneminde, serbest dış ticaretin istihdam büyüme oranı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın ortaya çıkardığı sonuç, dış ticaret hacmindeki yükseklikle birlikte gerçekleşen dışa açıklığın gelişmekte olan ülkelerde istihdam artışı sağlamada başarılı olamadığını ortaya koymuştur. Çalışmaya göre, genellikle ithalata dayalı ekonomilere sahip olan bu ülkelerde istihdamın dış ticareten fazlaca etkilenmemesi, çıktının ticaret açıklığına olumlu cevap verememesiyle açıklanabilir. Gelişmekte olan ülkelerde dış ticari açıklığın istihdam sorununun çözülmesinde yeterli olmayacağı, gelişmiş ülkelerde ise serbest dış ticaretin tarım ve sanayide istihdamı azaltan bir etkiye sahip olduğu çalışmanın diğer tespitlerindedir (Yanıkaya, 2013: 57).

Ayaş ve Çeştepe, 1998-2002 döneminde Türkiye'deki imalat sektöründe gerçekleşen dış ticaret değişimlerinin istihdam üzerindeki etkilerini faktör yoğunluğu ve girdi-çıkıtlı yöntemleriyle araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, dış ticaretteki değişimlerin istihdama etkilerinin sektörden sektöre farklılık gösterdiğini, bazı sektörlerde istihdamı arttırdığını, bazılarında ise düşürdüğünü ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonuçlarından kimyasal maddeler, lastik ve kauçuk sektörleri (20 kat) ve ana metal sanayisinde (10 kat) en büyük istihdam artışlarının gerçekleştiği anlaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda istihdam etkisinin ithalat artışından kaynaklanarak ortaya çıktığı ve imalat sanayi için net istihdam etkisinin pozitif olduğu tespit edilmiştir (Ayaş, Çeştepe, 2010: 259).

Polat ve Uslu 2010 yılında yayınladıkları araştırmalarında Türkiye'de 1988:1-2007:3 döneminde imalat sanayii verilerini kullanarak gecikmesi dağıtılmış otoregresif bir modelle dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmalarında üçer aylık verilere dayalı analiz sonuçlarından, dış ticaretin istihdam üzerinde uzun vadeli anlamlı bir etkiye sahip olmadığını, ancak ihracat ve ithalatın her ikisinin de kısa vadeli olarak istihdamı olumlu ve anlamlı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışmadan ortaya çıkan sonuçlar ayrıca, 1980'den sonra Türkiye ekonomisinde uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejilerinin istihdamı arttırmada kısa dönemde başarılı, uzun dönemde ise başarısız olduğunu göstermiştir (Polat, Uslu 2010: 489).

Pişkin ve Gözgör tarafından 2011'de kaleme alınan çalışmada yazarlar Türkiye İstatistik Kurumu'nca Düzey 2 olarak sınıflandırılan 26 bölge için 2004-2009 dönemi verilerini kullanarak, bölgelerin dış ticareten elde ettikleri paylar ile (Bölgelerde bulunan illerin incelenen döneme ait yıllardaki dış ticaret hacminin Türkiye'nin dış ticaret hacmine olan oranı) işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar, Sabit Etkili Panel Veri ve Genelleştirilmiş Momentler yöntemlerini birlikte kullanarak, bölgeler arasındaki işsizlikle ilgili olarak, bir önceki dönemdeki işsizlik oranı ile mevcut dönem işsizlik oranı arasında aynı yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte yazarlar bölgenin dış ticareten aldığı payın artmasıyla işsizlik oranının azaldığını da vurgulamışlardır. (Gözgör, Pişkin, 2011: 121).

Çok yeni olup, Covid-19 salgını sürecinde ve bağlamında ihracatın istihdam üzerine etkilerini ortaya koymaya çalışan bir diğer çalışma Yılmaz H. Aksöz tarafından yapılmıştır. 2021 yılında kaleme aldığı ve panel veri yöntemini kullanarak yaptığı bu çalışmada yazar, 28 OECD üyesi ülkesinde 2001-2019 dönemine ait yıllık verileri kullanarak ihracat büyümesinin istihdam büyümesi üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre 28 OECD ülkesinin ihracat büyümesi beklenenin aksine, istihdam büyümesini negatif yönde etkilemiştir. Çalışmada ihracatın istihdam üzerindeki dolaylı etkilerinin hizmetler sektörü itibarıyla kendisini daha net ortaya çıkaracağı görüşüne de yer verilmiştir. Covid-19 Salgınının işgücü piyasalarında oluşturduğu şok etkinin işsizlik, yeni çalışma biçimleri, ücret düzenlemeleri gibi pek çok başlıkta dönüşüme işaret ettiği de bulgular arasındadır (Yılmaz. A., Altay H., 2021: 135-136).

4. Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada kullanılacak olan istihdam içeriği yöntemi ihracat yoluyla yurtiçinde meydana gelen istihdam miktarıyla, ithalattan dolayı kaybedilen istihdam miktarının hesaplanmasına dayanmaktadır. İhracatın gerektirdiği işgücü miktarı hesaplanırken ihracatın yapıldığı faaliyet koluna karşılık gelen yerli sektördeki üretimin ortalama istihdam içeriği katsayısı kullanılmıştır. Daha sonra bu katsayı incelen yıla ait ihracat, ithalat ve miktarlarıyla çarpılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntemle ilişkin formüller aşağıdaki gibidir:

$$\text{Formül 1: } CLX_{it} = \frac{L_{it}}{Y_{it}} X_{it}$$

$$\text{Formül 2: } ELM_{it} = \frac{L_{it}}{Y_{it}} M_{it}$$

Birinci denklemde CLX_{it} , t yılında i sektöründe ihracatın gerektirdiği istihdam miktarını temsil etmektedir. İkinci denklemde ELM_{it} ile anlatılmak istenen ise t yılında i sektörü için ithalatın gerektirdiği istihdam miktarıdır. 1 ve 2 numaralı formüllerde istihdam içeriği katsayısından faydalanılmış olup bu katsayıyı L_{it}/Y_{it} oranı temsil etmektedir. Burada Y_{it} t yılında i sektöründeki üretimin parasal değerini L_{it} ise aynı yılda i sektöründeki istihdamı ifade etmektedir. Formülden elde edilen katsayı t yılında parasal değerle ifade edilen bir birimlik (1 TL'lik) üretim için kaç kişinin istihdam edildiğini ifade eder. Bu katsayının 1. denklemde yine parasal değerle ifade edilen, sektördeki yıllık ihracatla çarpımı sektörde ihracatın gerektirdiği istihdam miktarını, ithalata çarpımı ise imalatın yurtiçinde yerli olarak yapılması ihtimaliyle kazanılabilecek istihdam miktarını vermektedir.

Yöntem en çok ithalatın gerektirdiği istihdam miktarıyla ilgili eleştiri almakta olup, eleştiriler yöntemin ithalat kısmına ilişkin olarak kabul ettiği varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Bu varsayımlar şunlardır:

- İthalat için kullanılan yerli para birimi ithal edilen malın yerli üretim değeri olan para birimiyle eşdeğerdedir (Bu durumda kur farkı dikkate alınmamaktadır).
- İthal edilen ürün yerli imkânlarla da üretilebilmektedir.
- Sektördeki bir birim ithal ürünün değeri, yerli olarak üretilmesi muhtemel aynı ürünün bir biriminin değerine eşittir.

5. Analiz ve Bulgular

Türkiye’de 2003-2020 döneminde gıda ve içecek sektöründe istihdam içeriği yöntemi kullanılarak elde edilen veriler Tablo 10’da özetlenmiştir.

Tablo 10. Türkiye’de Yiyecek ve İçecek Sektöründe Dış Ticaretin İstihdama Etkisi (2003-2020)

Yıllar	İhracat* (TL)	İthalat* (TL)	İstihdam (Kişi)	Üretim Değeri (TL)	İhracatın Etkilediği İstihdam (Kişi)	İthalatın Etkilediği İstihdam (Kişi)
2003	3.947.841.420	2.434.618.280	275.773	34.069.239.629	31.955	19.706
2004	4.756.172.080	2.703.702.720	285.073	40.583.246.691	33.409	18.991
2005	5.724.024.400	2.832.999.860	290.810	46.006.036.228	36.182	17.907
2006	6.204.963.050	3.507.874.370	315.196	50.074.593.504	48.970	22.080
2007	6.713.835.700	3.459.298.700	311.791	56.406.098.278	37.111	19.121
2008	8.353.247.940	4.854.397.710	328.653	66.732.315.697	41.139	23.907
2009	9.193.253.050	4.507.034.200	349.135	69.504.359.084	46.179	22.639
2010	11.193.821.290	5.727.206.550	384.484	84.984.103.283	50.643	25.911
2011	14.830.356.510	8.190.964.230	411.435	103.784.083.677	58.792	32.472

Tablo 10. Türkiye’de Yiyecek ve İçecek Sektöründe Dış Ticaretin İstihdama Etkisi (2003-2020) (Devamı)

Yıllar	İhracat* (TL)	İthalat* (TL)	İstihdam (Kişi)	Üretim Değeri (TL)	İhracatın Etkilediği İstihdam (Kişi)	İthalatın Etkilediği İstihdam (Kişi)
2012	17.125.549.200	9.220.595.400	455.246	117.095.988.249	66.581	35.848
2013	20.262.447.400	10.337.333.000	472.413	131.983.645.667	72.526	37.000
2014	24.434.927.190	12.300.748.200	486.347	152.356.800.060	78.000	39.266
2015	27.804.947.040	13.964.074.720	485.379	171.430.128.739	78.725	39.587
2016	29.982.227.000	14.676.940.025	505528	197.207.500.710	76.857	37.601
2017	39.001.057.680	17.927.410.940	518963	232.140.364.802	87.189	40.077
2018	53.772.069.420	22.270.530.440	532565	289.562.374.116	98.898	40.960
2019	64.859.333.287	25.205.664.274	531592	350.051.620.233	98.496	38.277
2020	92.082.729.702	44.652.518.109	555038	410.289.963.079	124.569	60.405

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Veri Portalı
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1>

* ABD doları olarak ifade edilen ihracat ve ithalat verileri yıllık ortalama kur ile çarpılarak TL’ye dönüştürülmüştür.

Türkiye İstatistik Kurumu’ndan sağlanan verilerle yapılan ve istihdam içeriği yönteminin kullanıldığı analizde yıllık sektörel istihdam içinde ihracatın etkilediği istihdam miktarının yıldan yıla giderek arttığı gözlenmiştir. Bu durum Tablo 9’da da açıkça görülmektedir. 2003 yılında sektörde istihdam edilen 275.773 kişiden 31.995’i ihracat için üretim yapmıştır. 239.778 (285.773-31.995) kişi ise iç piyasa için gerekli üretimi gerçekleştirmiştir. 2003’te yiyecek ve içecek sektöründe ithal edilen ürünlerin yurtiçinde yerli imkânlarla üretilmesi durumunda gerçekleşmesi umulan toplam istihdam (275.773+19.706) 295.479 kişidir. Bu durumda ithalatın kaybettiği istihdam ise 19.706 kişidir.

Tablodan gerek yıllık istihdamın gerekse bunun içinde ihracattan etkilenen istihdam miktarının 2003-2006 yılları arasında her yıl bir önceki yıla göre istikrarlı olarak arttığı anlaşılmaktadır. 2007 yılında toplam sektörel istihdam ve ihracatın etkilediği istihdam miktarında düşüş yaşanmıştır. Bu yıllarda yaşanan küresel ekonomik krizden Türkiye çok derin olarak etkilenmese de yaşanan ekonomik krizin yine de ülkede istihdam kayıplarına neden olduğu söylenebilir. 2008 yılından itibaren bir toparlanma yaşanmış ve sağlanan istikrar 2015’e kadar devam etmiştir. 2015’te tekrar sektörel istihdam bir önceki yıla göre azalmıştır. 2016’da ise istihdam artışına rağmen ihracatın etkilediği istihdam miktarı düşmüştür.

2017-2020 döneminde yeniden yakalanan istikrarla sektörel istihdam ve ihracatın etkilediği istihdam miktarındaki artışlar daha da belirgindir. Bu yıllara ait yıllık sektörel istihdam ortalama olarak 5000 çalışanın üzerindedir.

Dönem içinde ihracatın istihdamı en fazla etkilediği yıl 2020 yılıdır. 2020’de sektördeki ihraç ürünleri 124.559 kişiyle üretilmiştir. 2020’de ithalatın kaybettiği istihdam miktarı ise 60.405’tir. Sektördeki ithal ürünlerinin yerli olarak üretilmesi durumunda istihdamın ulaşacağı miktar 615.443 (555.038+60.405)’tür.

Analizden elde edilen bulgular Covid-19 sürecinden genel olarak Türkiye’nin gıda ve içecek ürünleri sektöründe istihdam açısından çok fazla etkilenmediğini göstermektedir. Nitekim Covid-19’un Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nce salgın hastalık olarak ilan edildiği 2019 ve 2020 yıllarında sektördeki üretim ve buna bağlı istihdam artışı devam etmiştir. Ancak pandeminin ekonomideki etkilerinin hemen bir iki yıl içinde tam olarak görüleceğini iddia etmek de yanlış olur. Pandeminin etkilerini analiz edebilmek için birkaç yılın daha geçmesi gerekecektir.

6. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen verilerle 2003-2020 döneminde Türkiye'de yiyecek ve içecek sektöründe dış ticaretin istihdamı nasıl etkilediği araştırılmıştır. İstihdam içeriği yöntemiyle yapılan analizde genel olarak incelenen dönemde dış ticaretin istihdamı olumlu etkilediği görülmüştür.

İncelenen dönemde 2007 yılında gıda ve içecek sektöründe ihracat çok fazla artmazken ithalat düşmüş, ayrıca bir önceki yıla göre ihracatın etkilediği istihdam miktarı da düşmüştür. Bu düşüşün bir nedeni, bu yıllarda yaşanan küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisini de etkilemiş olma ihtimalidir. Sektörel istihdamın düştüğü bir diğer yıl 2015'tir. 2015'te ihracat bir önceki yıla göre artmış fakat istihdamın düşüklüğü nedeniyle ihracatın etkilediği istihdam da bir önceki yıla göre düşmüştür.

2014,2015 ve 2016 yıllarında ihracata bağlı istihdam yıldan yıla artsa da yıllar arasındaki artış farkı çok fazla olmamıştır. Bu anlamda bu yıllarda yiyecek ve içecek sektöründe ihracata bağlı istihdam artışlarında bir durgunluk yaşandığı söylenebilir. 2017'den itibaren her yıl sektördeki istihdam ve ihracat ve buna bağlı olarak ihracatın etkilediği istihdam miktarı artmıştır.

Covid-19 sürecinde yiyecek ve içecek sektöründeki ihracat ve ithalat miktarındaki değişimlerin yine aynı sektördeki istihdamı nasıl etkilediğini araştırmak üzere yalnızca 2019 ve 2020 verileri elde edilebildiğinden analiz 2 yıllı sınırlı kalmıştır. Gerek 2019 gerekse 2020 yılında sektördeki ihracat artışlarından istihdam olumlu etkilenmiş, bu yıllarda ihracatın etkilediği istihdam miktarlarında artış gözlenmiştir.

COVID-19 salgını, dünya genelinde ve Türkiye ekonomisi üzerinde, arz ve talep açısından olumsuz etkiler oluşturan büyük çaplı bir şok kaynağı olmuştur. Küresel ticaret ve kalkınma ortamını ciddi şekilde sarsan bu pandemi, dünya ve ülke ekonomilerini büyük daraltıcı etkilere maruz bırakmıştır. Örneğin, Türkiye'de tarım sektöründe, hasat zamanında seyahat engelleri ve çalışanların temasından kaynaklanan bulaşma riski endişesiyle işgücü teminiyle ilgili zorluklar yaşanmış, bu durum ücretlerin artmasına yol açmıştır. Bu dönemde nitelsiz işgücü ihtiyacı genellikle göçmen işçilerle karşılanmıştır. Sınırların kapanmasıyla birlikte, ihracat önce yapılamamış, daha sonra tekrar başlamıştır. Salgın döneminde farklı sıkıntılarla karşılaşan ihracatçılar ürünlerini daha çok yurtiçinde değerlendirmeye çalışmışlardır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye'de gıda tedarikinde belirgin bir sıkıntı yaşanmamıştır. Salgından kaynaklanan sorunlara ve çeşitli engellere rağmen 2019 -2020 yıllarında gıda ihracatı ve istihdamı artmaya devam etmiştir. Bu durum Türkiye'nin salgından kaynaklı olumsuz etkilere maruz kalmadığını göstermemektedir.

Kaynakça

Adrian W. (1995), North South Trade Unemployment and Inequality: Changing Fortunes in a Skill-Driven World, Oxford University Press, U.S.A, pp.169- 324

Ayaş, N. ve Çeştepe, H. (2010), "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2010, Cilt:15, Sayı:2, ss. 259-281

Başer, F. ve Akgül, B. (2002): "Dahilde İşleme Rejiminde Tarım ve Gıda Sanayi Ürünlerinin Yeri", Dış Ticaret Dergisi, Nisan 2002, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.1-2.

Bonnaz H., Courtot N. and Nivat D. (1994), "Le contenu en emplois des échanges industriels de la France avec les pays en développement", Economie et Statistique, No: 279- 280., p. 11-33

Borjas, G., Freeman, R., and Lawrence, K. (1991). "On the Labor Market Effects of Immigration and Trade," NBER Working Paper Numero:3761, June 1991, pp. 1-3 <http://www.nber.org/papers/w3761.pdf> (Erişim: 19-11-2021).

Chinembiri Evans Wally Kudzai (2010). An Empirical Assessment Of The Impact Of Trade Liberalization on Employment in South Africa, Trade & Industrial Policy Strategies, January 2010 <http://www.ilo.org/public/libdoc/nonigo/2010/458846.pdf> (Erişim: 12-05-2020).

Shumacher, D. (1984) "Le commerce Nord Sud et ses effets sur l'emploi. Etude comparative de six pays de la communauté Economique Européenne, Revue Internationale du travail, 132 Mai-Juin 1984, pp. 361-377

Driver C, Kilpatrick A. et Naisbitt B. (1988), « The Sensitivity of Estimated Employment Effects in Input-Output Studies », Economic Modelling, vol. 5, No: 8, pp. 145-150.

Dutt, P., Mitra D. ve Ranjan, P. (2009). "International Trade and Unemployment: Theory and Cross-National Evidence" National Journal of International Economics, Volume: 78, Issue: 1, June 2009, pp. 32-44

- Ekrem, G. E. ve Kamacı, A. (2012), "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, Cilt: 12, Sayı:4, ss. 23-32
- Erlat, G. (2000), "Measuring the Impact of Trade Flows on Employment in the Turkish Manufacturing Industry", *Applied Economics*, Volume: 32, Issue:9 , ss. 1169-1180.
- Ernst, C.(2005). "Trade Liberalization, Export Orientation and Employment in Argentina, Brazil and Mexico", Employment Strategy Papers, Employment Analysis Unit, Employment Strategy Department, 2005/15
- Feenstra, R., Ma, H. ve Xu, Y., (2017), "Us Export and Employment", Nber Working Paper Series (NBER), Working Paper 24056, Working Paper 24056, [http://www.nber.org/papers/w24056\(e.t.08.05.2018\)](http://www.nber.org/papers/w24056(e.t.08.05.2018)).
- Gaston N. ve Trefler D. (1997), "The Labour Market Consequences of the Canada-U.S. Free Trade Agreement" Canadian Journal of Economics, Vol. 30, No. 1, pp. 18-41
- Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu 2015, TR62 Bölgesi, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tr62-bolgesi-gida-urunleri-ve-icecek-imalati-sektorel-analiz-raporu/142> (Erişim: 6 Kasım 2021)
- Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu 2015, TR62 Bölgesi, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tr62-bolgesi-gida-urunleri-ve-icecek-imalati-sektorel-analiz-raporu/142> (Erişim: 6 Kasım 2021)
- Gıda ve İçecek Sektörü Raporu (2013/2), T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://docplayer.biz.tr/1913809-Gida-ve-icecek-sektoru-raporu-2013-2.html> (Erişim: 30.01.2020)
- Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2019, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sektor-raporlari/mu0303011411> (Erişim: 30.1.2020)
- Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2019, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sektor-raporlari/mu0303011411> (Erişim: 30.1.2020).
- Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2020, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sektor-raporlari/mu1003011412> (Erişim: 30.1.2020)
- Gözcör, G. ve Pişkin A. (2011), "İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye'deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı", Business and Economics Research Journal, 2011, Volume: 2, No: 3, pp. 121-138
- Abowd, J. M. & Lemieux, T. (1990), "The Effects of International Competition on Collective Bargaining Outcomes: A Comparison of the United States and Canada," NBER Working Papers 3352, National Bureau of Economic Research, Inc, pp. 343-367
- Karataş, A. (2021), "COVID 19'un Türkiye Dış Ticaretine Kısa Dönem Etkilerinin Ürün Grubu Bazında İncelenmesi", Journal of The Human and Social Science Researches. 10(3), pp. 2129-2152 <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/1568341> (Erişim: 13 Kasım 2021)
- Krugman P. (1995), Technology, Trade and Factor Prices, NBER working paper series, No:5355, pp.1-49 <http://www.nber.org/papers/w5355.pdf> (Erişim 19-11-2021).
- Marzan M.H., Chen X., Sarker Md M., Akter, S. (2020) "The Impact of International Trade on Unemployment: Evidence from OECD Countries", IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF) e-ISSN: 2321-5933, p-ISSN: 2321-5925. Volume: 11, Issue: 3, Ser. I (May – June 2020), pp. 52-59
- Muhammad A., Muhammad U. Y., Sharafat A.(2014), Impact of Trade Liberalization on Employment: Review of SAARC Countries, *Applied Sciences and Business Economic*, Volume: 1(1), pp. 49-55
- Polat, Ö. ve Uslu E.E. (2010) "Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(3), ss. 489 -504. (<http://sbe.gantep.edu.tr>)
- Revenga, Ana L., (1992), "Export Jobs? The Impact of Import Competition on Employment and Wage in U.S. Manufacturing", The Quarterly Journal of Economics, Vol: 107, No: 1, pp. 255-284
- Sakurai K. (2004). "How Does Trade Affect the Labor Market? Evidence from Japanese Manufacturing." *Japan and the World Economy*, Volume: 16, Issue: 2, pp. 139-16
- Steven J. D., Hitwager J. (1992) "Gross Job Creation, Gross Job Destruction And Employment Reallocation",

The Quarterly Journal of Economics, Vol. 107, No. 3, pp. 819-863

Susmuş, T., Ozan, M.H. (2011), “Türk Gıda Sektörü Verilerinin Değerlendirilmesi Başabaş Noktası ve Faaliyet Kaldıraç Analiz”, *Dayanışma Dergisi*, 111, ss: 8-22.

T. C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2018 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Tarim_ve_GidadaRekabetciUretimOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf (Erişim: 13 Kasım 2022)

Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2020 <https://www.gtb.org.tr/dosya/pdf/2020-yili-gida-ve-icecek-raporu-sanayi-ve-teknoloji-bakanligi.pdf>

Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi 2016 Envanteri, 2016: 13 <https://www.gidahatti.com/wp-content/uploads/2017/07/2016-envanteri.pdf> (Erişim: 30.11.2020)

Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Veri Portalı (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>), (Erişim 30.10.2023)

UNIDO, Industrial Development Report 2013, Sustaining Employment Growth: The Role of Manufacturing and Structural Change https://www.unido.org/sites/default/files/2013-12/UNIDO_IDR_2013_main_report_0.pdf (Erişim: 6 Kasım 2021)

Xiaolan Fu, V. N. Balasubramanyam (2005). “Exports, Foreign Direct Investment and Employment: The Case of China” *The World Economy*, Vo.28, No: 4, pp. 607-625 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9701.2005.00694.x> (Erişim: 19-11-2021).

Yanıkaya, H. (2013), “Is Trade liberalization a Solution to the Unemployment Problem?”, *Portuguese Economic Journal*, Volume: 12 (1), ss. 57-85

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir. Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: **Tarih:**   **No:**

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: % 100